Gyöngyösi Márton – Szalay Szabolcs

MEGFOGALMAZNI KÖZÉP-EURÓPÁT

Számunkra, konzervatív gondolkodású emberek számára nem lehet ismeretlen az a helyzet, mikor egy kérdéskör konkrét megfogalmazódását, egy gondolatvilágra alapozott akcióterv kidolgozását éppen a hanyatlás és az elmélyülő válság segíti elő. Nincs ez másként a tágabb otthonunkat, Közép-Európát érintő gondolatokkal sem. Nevezhetjük sokféleként, de a nagy német nyelvi tömb és az orosz etnikai határ közötti terület önálló térségként, politikai közösségként vagy éppen problémahalmazként történő realizálódását nem történelmünk dicsőséges fejezetei segítették elő, hanem az a közel fél évezredes lecsúszás, mely talán éppen most ér végső állomásához. Hogy innen merre vezet az út, az csak rajtunk áll – és talán ez a felismerés a legfontosabb.

KÖZÉP-EURÓPA ARANYKORA ÉS HANYATLÁSA

A bevezetőben említettek fényében aligha meglepő, hogy a középkorban, a „közép-európai aranykorban" egészen az oszmán hódításig nem igazán vetődhetett fel sokakban, hogy a térség bármiképp különálló egység lenne az európai kultúrkörben. A magyar és a lengyel hegemónia által térségünk nem periféria, hanem Európa egyik központja volt, mely nagyon jól megtalálta helyét a világban. Etnikai, kulturális különbségei még nem szétfeszítő erők voltak, hanem a birodalmiság pillérei, a keleti világhoz való kapcsolódási pontok pedig nem kérdőjelek és kockázati tényezők a bizonytalan és illékony politikai légkörben, hanem határozott, stabil nyugati államok kapcsolódási pontjai egy szomszédos kulturális tér felé.

„(…) értékeiben kell megerősítenünk Közép-Európát, kulturális és erkölcsi alapjaiban."

A középkori Magyar Királyság, különösen Lengyelországgal perszonálunióban egyesülve, nem változékony kelet–nyugati viszonyrendszerekben vagy nagyhatalmi érdekek szorítójában határozta meg magát, hanem maga volt az egyik erő, amely Európa sorsát kézben tartotta. A középkori magyar és lengyel nemesi nemzet nem szorult arra, hogy korlátain vagy regionális meghatározottságain elmélkedjen. Országaik erős és szuverén, európai országok voltak a nyugati, katolikus kultúrkörben, erős keleti kapcsolatokkal.

A földrajzi felfedezések és az oszmán előretörés, valamint a magyar és a lengyel állam belső meggyengülése térségünket ebből a stabil helyzetből elmozdította. A magyarság egyensúlyozásra kényszerült, jóllehet, még ekkor is megvolt benne a szándék és a képesség arra, hogy egyoldalú függés helyett megpróbáljon kedvező helyzetet kialakítani. Az időközben egyre nyilvánvalóbbá váló és kiéleződő vallási, majd nemzeti ellentétek, a nagyhatalmakkal szembeni tehetetlenség, valamint ennek következményeként a perifériára sodródás eredményeként mégis újra elkezdett formálódni egy érzelmi közösség, elsősorban éppen magyarok és lengyelek között. Alapjává a hányatott sors és a kiszolgáltatottság

érzése vált. A folyamatot a huszadik századra kialakuló nagyhatalmi függés és a szovjet megszállás gyorsította és bővítette, kiformálva a térség nyugati határait. Az európai integráció felemás eredményei, a térség kvázi kettészakadása az Európai Unión kívül rekedő és a bejutó, ám ott érdekeiket érvényesíteni képtelen államok között már csak bővített a közép-európai sorsban osztozó nemzetek körén.

Közép-Európa fogalma és neve egyre gyakrabban hangzik el a világpolitikában, és bár nagyjából körvonalazódni kezdett, hogy mi is alkotja a közép-európait, többek között az ügyben érdekeltek véleménykülönbségei miatt egyelőre nyitott kérdés: mit jelent valójában Közép-Európa?

Közép-Európa fogalma

Ahhoz, hogy képesek legyünk problémáit feltárni és kezelni, valamint kijelölni céljainkat, óhatatlanul szükséges, hogy immár tisztázzuk, legalább a magunk számára, mit is tekintünk Közép-Európának? Milyen területeket tartalmazhat, és milyen ellentéteket, kulturális egységeket és különbségeket foglal magába ez az elmúlt ötszáz év hanyatlása eredményeként létrejött területi egység?

Azzal, hogy a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger közötti térség hatalmi centrumból más központok perifériájává vált, két sajátosságot is örökölt: az egyik, hogy belsejében megosztottá lett a nyugati és a keleti kereszténység, valamint az iszlám között, ezzel egyidőben pedig nyitottá e területek központjai felé. Kérdés, hogy létrejöhet-e újra egy egység három periferiális övezetből? Mitől érezhet közösséget egy észt, egy lengyel, egy magyar, egy bolgár és egy albán?

A belső széttagoltságból és kifelé való nyitottságból következik az a kérdés, hogy hol húzhatóak meg pontosan a térség politikai-földrajzi határai? Történelmi és kulturális okokból Lengyelország és a történelmi Magyarország, mint Közép-Európa magterülete, adott. Bár nekünk, magyaroknak távolinak tűnhetnek, az elmúlt száz év történelmi viszontagságai egyértelműen Közép-Európához sorolják a három balti államot, Észtországot, Lettországot és Litvániát. Noha ma egyesek számára még furcsán hathat, Magyarország helyzete, érdekei és történelme egyértelművé teszik, hogy Közép-Európa magában kell, hogy foglalja a Balkánt is, a görög és török határig. Egyébként ezt diktálják a térség legtöbb országának politikai törekvései és társadalmi helyzete is. Noha Közép-Európa történelmében évszázadokon át fontos szerepet játszott és sokáig integrátorként lépett fel, a hidegháború évei alatt teljesen más fejlődési pályára állt Ausztriát ma már nem lehet a térség államai közé sorolni, sem kulturális beidegződéseit, sem társadalmi kérdéseit illetően. A második világháborút követő határváltozások és a németek tömeges elűzése nyomán ugyancsak „kikerült" Közép-Európából Németország, mely ráadásul maga is hatalmi központ. Ukrajna és Közép-Európa viszonya jelenleg formálódik, hiszen az ország nyugati, ukrán nyelvű vidékeinek határozottan helye volna Közép-Európában – ezt azonban

„A magyar és a lengyel hegemónia által térségünk nem periféria, hanem Európa egyik központja volt, mely nagyon jól megtalálta helyét a világban. Etnikai, kulturális különbségei még nem szétfeszítő erők voltak, hanem a birodalmiság pillérei, a keleti világhoz való kapcsolódási pontok pedig nem kérdőjelek és kockázati tényezők a bizonytalan és illékony politikai légkörben, hanem határozott, stabil nyugati államok kapcsolódási pontjai egy szomszédos kulturális tér felé."

még mindig nagyban akadályozzák az országot szétszabdaló nagyhatalmi aspirációk és az ukrán nemzeti kérdés eldöntetlensége. Így Közép-Európát a politikai földrajz szempontjából tehát olyan területként definiálhatjuk, melynek északi végvidéke a három balti állam, nyugati határa a rossz emlékű vasfüggöny, hozzátartozik az egykori Jugoszlávia és Albánia, valamint a már az Európai Unióba felvett két kelet-balkáni ország, Románia és Bulgária, ezen kívül pedig megelőlegezhetjük a „közép-európaiságot" Moldovának és Ukrajnának.

A felsorolt területek etnikai és vallási sokszínűsége, kulturális különbségei elsőre ijesztőnek tűnhetnek. Ugyanakkor nem példa nélküli, hogy hasonlóan sokszínű területekből működő egység jöhessen létre, ha megvan rá a megfelelő gondolati, politikai és társadalmi szándék. Mindez nem utópia. Gondoljunk akár a Lengyel–Litván Unióra, akár a Magyar Királyságra, ezek képesek voltak gyökeresen különböző hátterű népeket integrálni, vagy éppen azokra a nemzetekre, melyek maguk is egy hasonló integráció eredményeként jöttek létre. Ilyen a keleti nomád államból keresztény királyságot alapító magyarság, a türk eredetű, de szláv nyelvű bolgárság, a szláv eredetű, ám nemzeti önazonosságát a nyugati keresztény világban megtaláló lengyel nép, vagy éppen a muszlim, ortodox keresztény és katolikus vallást is gyakorló albánok.

„A középkori magyar és lengyel nemesi nemzet nem szorult arra, hogy korlátain vagy regionális meghatározottságain elmélkedjen. Országaik erős és szuverén, európai országok voltak a nyugati, katolikus kultúrkörben, erős keleti kapcsolatokkal."

Ezeket a kulturális különbségeket, ahogyan a középkorban, úgy ma is képes lehetne kezelni a térség két meghatározó állama, Magyarország és Lengyelország, ha volna rá politikai akarat. Jelenleg ugyanis a politikai széttagoltság jelenti talán az egyik legnagyobb akadályt a történelmi közösség felismerésében. Nem kell mély külpolitikai elemzést végezni ahhoz, hogy belássuk: a radikálisan Amerika-barát baltiak és lengyelek, valamint a románok, a hezitáló magyarok, a szerbek és a bolgárok, a német-orientált szlovének és horvátok, valamint az érdekszférák határán billegő macedónok, ukránok és moldovaiak jelentette megosztottság „remekül" kiszolgálja a külső hatalmak érdekeit – már ha az egész térséget nem képesek egyszerre befolyásuk alá vonni. Hogy ez időnként milyen katasztrofális következményekhez vezet, jól mutatja a szétszakadó Ukrajna példája, melyet egy integratív Közép-Európa híján senki sem tudott megvédeni a legélesebben jelentkező kelet–nyugati ellentétektől.

A civilizációs törésvonalak mellett a térséget az Európai Unió külső határai is több részre szelik: noha az Unióba már belépett tagállamok számára – jóllehet korlátozott mértékben – rendelkezésükre áll megfelelő fórum az együttműködésre, a kívül maradóknak még ennyi sem jut. A negatív hatások, a nyugati (vagy éppen keleti) gazdasági dominancia, a politikai nyomásgyakorlás arra, hogy magukat mind gazdasági, mind társadalmi kérdésekben a hatalmi központokhoz hasonlóvá formálják, őket is egyaránt éri. Így pedig a leszakadó és önmaga sorsát csak nehezen determinálni képes Közép-Európa is könnyen tovább szakadhat. Az elmúlt hónapokban említett „kétsebességes Európa" kérdése mellett joggal vetődhet fel a kétsebességes Közép-Európa kérdése is.

Közös kihívásaink

A törésvonalak és ellentétek tömkelegében mégis jól láthatóan kirajzolódnak olyan problémahalmazok, melyek a térség valamennyi országát

jellemzik, és olyan alapvető jellegzetességek, amelyek fémjelzik azt a sajátos közép-európaiságot, mellyel jelenleg bírunk. Sajnálatos módon a jellemzők jó része a hanyatláshoz kötődő válságtünet, melyeket a kényszerűség okán megszoktunk és talán meg is békültünk velük, hatalmas buktatókat építve ezzel a közép-európai együttműködés rögös talajába.

Az egyik legfontosabb téma, mely valamennyi közép-európai nemzetet összeköti, a demográfiai kérdés. Míg a szomszédos hatalmi központokban, akár keleten, akár nyugaton, a ki- és bevándorlás a birodalmiságnak megfelelően folyamatos volt, Közép-Európába évszázadok óta nem szándékozott senki sem betelepülni, annál többen igyekeztek a térségből elvándorolni. Míg akár a nyugati országok, akár Oroszország a világ felosztásával volt elfoglalva, Közép-Európa bezárkózott a saját ellentétei közé, amikor pedig lehetett, kibocsátotta népessége azon részét, melyet nem tudott eltartani. Ma a Baltikumtól a török határig, talán Koszovót leszámítva, nincsen olyan társadalom, amely ne küzdene a népességfogyás fenyegető rémével, olyan pedig, amely az elmúlt harminc évben ne élt volna meg sokkszerű elvándorlási hullámot, nincs is.

Hasonlóan negatív jelenség a másik összekötő kapocs, az általánosan rossz gazdasági helyzet, melynek tekintetében csupán a rossz különböző fokozatai figyelhetőek meg a térség országaiban – valódi pozitív példa nincs. A korábban is kiszolgáltatott és gyenge gazdaságokat a huszadik század viharai végleg letarolták, a szocializmus bukását követő rablóprivatizáció és az átgondolatlan szabad kereskedelmi nyitás teljesen kiszolgáltatta Közép-Európát a nyugati nagytőkének. Mindez azonban csak az újságok lapjain tette „éltanulóvá" az elvárásokat hűen végrehajtó államokat, polgáraik nem szándékoztak a nyugati bérszint töredékéért dolgozva megvárni a nyugati cégkultúra meghonosodását: elmentek oda, ahol valóban nyugati színvonalon értékelték és fizették munkájukat.

Ritkábban emlegetett, ám mindenképpen az előzőekhez mérhető problémát jelentenek azok a szemléletbeli gátak, melyek nagyban akadályozzák bármilyen közös közép-európai összefogás létrejöttét. Különösen a szocializmus és a rendszerváltozások óta eltelt időszak okozott óriási rombolást ilyen téren. A térség országainak társadalmai és elitjei is korrumpálódtak; az államba és annak intézményeibe vetett bizalom kritikus szintre esett; a hagyományos értékrend, a vallás szerepe pedig, minden jól hangzó politikai szólam ellenére, eltűnőben van. A múlt értékeinek elvetése, az innovációra való képtelenséggel együtt, olyan társadalmakat hoz létre, melyek semmilyen irányba nem képesek elmozdulni – végül pedig összeroskadnak a kezeletlen problémák súlya alatt. Mindeközben kizárólag külső erőktől remélnek segítséget.

A szituáció tragikomikus jellege jól érződik azóta, hogy egyes politikai erők a nyugat-európai társadalmi válságoktól megrettenő tömegek számára egy közelebbről meg nem határozott büszke európaiságot akarnak térsé-

„A térség országainak társadalmai és elitjei is korrumpálódtak; az államba és annak intézményeibe vetett bizalom kritikus szintre esett; a hagyományos értékrend, a vallás szerepe pedig, minden jól hangzó politikai szólam ellenére, eltűnőben van. A múlt értékeinek elvetése, az innovációra való képtelenséggel együtt, olyan társadalmakat hoz létre, melyek semmilyen irányba nem képesek elmozdulni – végül pedig összeroskadnak a kezeletlen problémák súlya alatt. Mindeközben kizárólag külső erőktől remélnek segítséget."

günkben felmutatni úgy, hogy közben magunk is hasonló ütemben szakadunk el saját hagyományainktól, hosszú távon egyébként éppoly védtelenné válva a migrációval szemben, mint Nyugat-Európa.

Mint láthattuk, 2017-ben a „közép-európai identitás" nem igazán áll meg önmagában, sokkal inkább tekinthető egy válaszreakciónak azokra az anomáliákra, melyekkel térségünk, sőt egész Európa birkózik. Nem csoda, hogy a 2015-ös migránsválság nyomán – legalábbis politikai szólamok terén – erőre kapó közép-európaiság előtt a téma nem érte el a szélesebb nyilvánosság ingerküszöbét. Léteztek persze olyan értelmiségi, politikusi elképzelések, mint például a lengyel eredetű *Intermarium*-koncepció, de ezek megvalósítására sohasem kerülhetett sor.

„(…) passzív, a történelmet elszenvedő, folyton kifelé tekintő szereplőkből kezdeményezővé válni; valamint átvenni azokat a történelmi küldetéseket, melyek beteljesítésére Nyugat-Európa jelenleg nem képes."

Ezért, bár a válságra adott reakciók adhatnak kiindulópontot különböző célkitűzések megvalósításához, Közép-Európa felemelkedéséhez ennél jóval többre van szükség. Mindezek közül talán a legfontosabb egy szemléletváltás – passzív, a történelmet elszenvedő, folyton kifelé tekintő szereplőkből kezdeményezővé válni; valamint átvenni azokat a történelmi küldetéseket, melyek beteljesítésére Nyugat-Európa jelenleg nem képes. Közép-Európa megújításához, politikai értelemben való megvalósításához tehát, paradox módon, éppen a tipikusan „közép-európai" beidegződésekkel kell elsősorban szembeszállni.

Az együttműködés perspektívái

Térségünk sajátos helyzetben van, hiszen a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger között hathatós együttműködés utoljára akkor létezett, amikor *„Magyarország partjait három tenger mosta"*. A mögöttünk hagyott ötszáz év sokkal inkább a széttagoltságról, a kiszolgáltatottságról és a hősies, ám elbukó harcokról szólt. A Baltikumtól a Balkánig terjedő együttműködés szinte példa és történelmi előkép nélküli, megvalósításához pedig aligha remélhetünk külső segítséget abban a formában, ahogy eddig vártuk. Magunknak kell tehát felrajzolnunk azokat a távlatokat, melyek irányába elindulhatunk és nekünk kell megteremtenünk ezek kereteit.

Mindez politikailag egy eddiginél sokkal szélesebb körű összefogást feltételez, mely által Közép-Európa országai együttműködve képesek lehetnek hatalmi központként fellépni. De vajon melyek lehetnek ennek a középkorig visszanyúlni kénytelen huszonegyedik századi perspektívának az alapjai? Hogyan tudná magát Közép-Európa saját kezdeményezőkészségére és ötleteire alapozva mintegy a saját hajánál fogva kirántani a válságból, amelybe jutott? Hogyan tudnánk nemcsak kezelni a krízis tüneteit, de egyúttal előre lépni? Annál is inkább, hogy ilyen előremutató koncepciók nemcsak térségünkben, de a nyugati világ egészében sincsenek. Kell-e és lehetséges-e egyáltalán Közép-Európában az egész nyugati világ számára előremutató perspektívákat felvázolni? Ha történelmi küldetésünkből indulunk ki, akkor a válasz egyértelműen pozitív. Az írásunk elején megidézett időszak, amikor Közép-Európa kontinensünknek nemcsak perifériája, de szerves és fontos része volt, valójában a mai európaiságunk alapjait lerakó időszak volt, az a korszak, melyre joggal lehetünk büszkék. Magyarországnak és Lengyelországnak, ha nyomokban is, de máig megvan az a képessége, hogy a térséget integrálni tudja a saját vezetése alatt. Ennek persze vannak bizonyos feltételei.

Először magunk előtt is rangot kell adnunk közép-európaiságunknak. Meg kell szüntetnünk azt az abszurd helyzetet, hogy a szomszédos országok mind a hatalmi központok felé nyitottak, egymás felé zárkóztak. Beszédes tény, hogy amíg ma egy magyar állampolgár személyi igazolvánnyal utazhat a dél-amerikai őserdőbe (Francia Guyana), addig Beregszászra csak útlevéllel juthat el. Míg Varsóból bármelyik nyugat-európai főváros megközelíthető autópályán, addig Prágába, Vilniusba vagy éppen Budapestre csak országúton lehet eljutni. Míg az angol, a német vagy a francia minden közép-európai iskolában tanított idegen nyelv, a térség nyelveit alig oktatják valahol. Nem nehéz belátni, nehéz együttműködni úgy, hogy valójában nem vagyunk érdeklődőek és nyitottak egymás felé.

Mint az előző fejezetben arra kitértünk, számos probléma van – a demográfiai helyzettől a gazdasági nehézségekig –, melyek arra sarkallnak, hogy együtt küzdjünk. Szükséges, hogy az Európai Unióban képesek legyünk együtt fellépni és hallatni a hangunkat. Ahogyan a nyugat-európai államok képesek voltak egyeztetni gazdasági érdekeiket és együtt jóléti társadalmat építeni az 1950-es és '60-as években, úgy nekünk is képesnek kell lennünk egyeztetni és együttműködni egymással. Mindezt pedig nem valamiféle elzárkózás szellemében, hanem abban a tudatban és meggyőződésben, hogy mindezzel a magunk európai útját építjük.

Jelenleg a bérrendezés és a gazdasági felzárkóztatás olyan témák, melyek talán részletkérdésnek tűnhetnek a térség országainak összefogása jelentette évtizedes, értékelvű célok mellett, mégis kiemelendő az a szemléletbeli változás, melyet egy ilyen kezdeményezés elhozhat: egy mindenki számára könnyen érthető, mindenkit érintő témában kell együttműködni és a közös víziót felvázolni. Márpedig éppen ez az, amit a hatalmi központok között sodródó Közép-Európának újra kell tanulnia, ha előre akar lépni.

A jelenkori Európában vagy Európai Unióban elérhető sikerek nem lehetnek számunkra elégségesek, hiszen azok által csak egy kisebb válságzónából egy nagyobba léphetünk át. Éppen ezért értékeiben kell megerősítenünk Közép-Európát, kulturális és erkölcsi alapjaiban. A jelenlegi legnagyobb, migrációs válság jelentette félelemre adott könnyen emészthető válaszok megfogalmazására berendezkedett politikai vezetők munkája nyomán egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Közép-Európa megerősödését puszta szlogenekkel nem lehet elérni. Hiába formálunk határozott blokkokat *„Európa védelmére"*, ha valójában magunk sem meggyőződésből vagyunk bizonyos szemszögből közelebb az *„európai értékekhez"*, hanem egyszerűen azért, mert a társadalmaink pár évtizedes késéssel bontják le önmagukat.

„(…) egy mindenki számára könnyen érthető, mindenkit érintő témában kell együttműködni és a közös víziót felvázolni."

Közép-Európa felelőssége tehát nemcsak gazdasági vagy politikai, de kulturális jellegű is. Nekünk kell felvennünk az európai kultúra és a kereszténység zászlaját, nem politikai haszonszerzés, hanem történelmi felelősségünk okán. A megoldás talán a nyugati proaktivitás és a keleten legalább még nyomokban fellelhető hagyományos értékek megragadása volna. Ez által Közép-Európa kiléphetne a fél évezredes hanyatlásból, nyugat és kelet törésvonalakkal szabdalt perifériája helyett pedig ismét Európa erős bástyája lehetne. Kiállásunkkal pedig már nemcsak Közép-Európa célját és értelmét fogalmazhatnánk meg – egész Európáét is.